

**SİSTEMİK VE İÇ FAKTÖRLER İŞİĞİNDA DEĞİŞEN
TÜRK DIŞ POLİTİKASI: VENEZUELA ÖRNEĞİ**

**CHANGING TURKISH FOREIGN POLICY IN THE
LIGHT OF SYSTEMIC AND DOMESTIC FACTORS: THE
CASE OF VENEZUELA**

Ferda ABİÇ* & Başar BAYSAL**

ÖZ

Bu çalışma, Türk Dış Politikası'nda dönüşüm bağlamında Türkiye-Venezuela ilişkilerinin gelişimini Neoklasik Realist kuram ile açıklamayı hedeflemiştir. Türkiye'nin Venezuela politikası, ABD'nin Venezuela'ya yaptırımlar uyguladığı bir dönemde gerçekleşmesi sebebiyle diğer dış politika adımlarından ayrılmaktadır. Bu kapsamda, Soğuk Savaş sonrası sistem içindeki stratejik çevrenin izin verici karakteri ve Türkiye'nin artan göreceli gücü, Türkiye'nin ABD'ye rağmen siyaset izlemesinin önünü açan temel sistemik faktörler olarak ele alınmıştır. İç faktörler bağlamında, 2002 yılından sonra Türkiye iç siyasetindeki değişimler, Türk toplumunda uzun yıllardır süregelen ABD karşıtlığı, ABD ve Türkiye'nin Suriye krizindeki çelişen politikaları ile ABD'nin 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası politikasının Türkiye'deki lider ve toplum algısına etkisi irdelenmiştir. Son olarak, Türkiye-Venezuela ilişkileri özelinde 2016 yılındaki sıçramayı açıklamak adına, iki ülkede de yaşanan darbe/yönetim değiştirme girişimlerinin getirdiği empati ile demokratik

* Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv., f-abic@wiu.edu, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1576-2086>

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Bilim Üniv., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, basar.baysal@ankarabilim.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9205-9234>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 03.12.2021

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 17.05.2022

gerileme süreçlerinin yarattığı yakınlaşma üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Venezuela, Dış Politika Analizi, Neoklasik Realizm, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

This study aims to explain the development of Turkey's relations with Venezuela in the context of the transformation of Turkish Foreign Policy through the lens of Neoclassical Realist theory. Turkey's Venezuela policy differ from other foreign policy steps as it takes place at a time when the USA imposes sanctions on Venezuela. In this context, Turkey's growing relative power and the permissive character of the strategic environment within the system since the end of the Cold War are considered as the main systemic factors that paved the way for Turkey to follow politics despite the USA. In the context of domestic factors, such as changes in Turkey's domestic politics after 2002, the long-standing anti-US sentiment in Turkish society, the USA's policies regarding July 15, 2016, coup attempt and conflicting policies of the USA and Turkey in the Syrian Crisis that affect society and leader perception were emphasized. Finally, in order to explain the recent development in the relations with Venezuela after 2016, the empathy brought by the coup/administrative change attempts in both countries and the rapprochement created by the democratic backsliding processes in both countries were emphasized.

Keywords: Turkey, Venezuela, Foreign Policy Analysis, Neoclassical Realism, Turkish Foreign Policy.

GİRİŞ

Birbirlerinden oldukça uzak coğrafyalarda bulunan ve farklı ideolojilere sahip iki ülke olan Türkiye ve Venezuela arasındaki ilişkiler son yıllara kadar sınırlı bir seyir izlemiştir. Bu durum Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki tehdit ve fırsatlara yönelik muğlaklığın ortadan kalkmasıyla beraber değişmeye başlamış ve Türkiye, Venezuela'nın da dâhil olduğu Latin Amerika ülkeleriyle ilişkiler geliştirme yoluna girmiştir. Bu kapsamda 1998 yılında Latin Amerika Eylem Planı'nı uygulayan Türkiye, bu planı 2006 yılında yenilemiştir. Bu süreçte Venezuela dâhil bölge ülkeleriyle belirli seviyede ilişkiler geliştirilmiştir (Yetim,

2019). Ancak 2016 yılından itibaren Venezuela ile ilişkilerde büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Bu sıçrama sadece ticari ilişkiler kapsamında değil, liderlerin yakınlık ve söylemleri, karşılıklı ziyaretler ve ülke yönetimlerinin çeşitli meselelerde birbirlerini desteklemesi şeklinde kendisini göstermiştir. Bu yakınlaşma, ABD'nin Venezuela'ya yaptırımlar uyguladığı bir dönemde gerçekleştiğinden Türkiye için "ABD'ye rağmen" atılmış bir adım olması sebebiyle diğer birçok dış politika adımından da ayrılmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin Venezuela politikasındaki değişimi analiz etmektedir. Bu değişimde hem sistemik hem de iç faktörlerin rol oynadığı değerlendirildiğinden konu Neoklasik Realist perspektiften irdelenmiştir. Çalışma, bu kapsamda Türk dış politikası üzerinden bir analiz yapmayı hedeflerken, sistemik faktörler dışında, Türkiye'deki iç faktörlere odaklanarak Venezuela ile ilişkilerin gelişebilmesinin nedenlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu analizi gerçekleştirebilmek adına çalışma dört ana bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesi olan Neoklasik Realizm üzerinde durulmuştur. Bu bölümde dış politika adımlarında hem sistemik hem de iç faktörlerin etkili olduğunu iddia eden Neoklasik Realizm'in ana argümanları açıklanırken, çalışmanın analiz gücünü artıran lider ve lider algısının önemi, devlet kapasitesi, elit uzlaşması/uyumsuzluğu, hükümet/rejim kırılganlığı, stratejik çevrenin doğası, sistemik faktörlerdeki tehdit ve fırsatların açıklığı gibi Neoklasik Realizm çerçevesinde tartışılan konular ortaya konmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin Venezuela ile ilişkilerini geliştirmesini diğer dış politika adımlarından ayıştıran "ABD'ye rağmen" özelliğine odaklanılmıştır. Türkiye'nin ABD'ye rağmen siyaset izleyebilmesinin ve daha aktif bir dış politika takip etmesinin önünü açan sistemik ve iç faktörler irdelenmiştir. Bu kapsamda sistemik faktörler olarak Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki stratejik çevrenin izin verici karakteriyle birlikte tehdit ve fırsatlardaki muğlaklığın 2000'lerin başından itibaren ortadan kalkması ve Türkiye'nin görece gücünün artması üzerinde durulmuştur. İç faktörler olarak ise ülkedeki yönetim değişimi ve bu yönetimin zaman içerisinde gücünü perçinleyerek iç kısıtlardan kurtulması, Davutoğlu örneği üzerinden lider/lider algısı, toplumdaki ABD karşıtlığı, ABD'nin 15 Temmuz sürecindeki tutumu, Gülen'i iade etmemesi, Suriye'de Türkiye çıkarlarına aykırı olarak uyguladığı politikalar konularına odaklanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Maduro öncesi dönemdeki Türkiye-Venezuela ilişkileri incelenmiştir. Bu bölümde Türkiye-Venezuela ilişkilerinin

tarihi kısa olarak açıklanmış ve Soğuk Savaş sonrası ilişkilerdeki gelişmeler ele alınmıştır. Bu kapsamda 1990'ların sonlarından itibaren başlayan olumlu adımların yanında ilişkilerde gerginlik yaratan konulara değinilmiştir. Çalışmanın son bölümü ise Maduro dönemi Türkiye-Venezuela ilişkilerine odaklanırken özellikle 2016 yılından itibaren yaşanan ilişkilerdeki sıçramayı irdelemektedir. Bu kapsamda ikinci bölümde değinilen sistemik ve iç faktörler dışında iki husus analiz edilmiştir. Bunlardan ilki iki ülkede de yaşanan darbe/yönetimi değiştirme girişimleri ve bu girişimlerin liderler üzerinde yarattığı empatidir. İkinci husus ise iki ülkede de görülen demokratik gerileme trendidir. İki ülkede de yaşanmakta olan demokratik gerileme süreçlerinin getirdiği yakınlaşma Tansey vd.'nin (2017) ortaya koyduğu "otokratik bağlantı" analiz çerçevesi kapsamında irdelenmiştir.

1. DIŞ POLİTİKA ANALİZİ VE NEOKLASİK REALİZM

Uluslararası ilişkiler disiplini, Soğuk Savaş döneminde bilimsel analizin ortaya koyulabilmesi için metodolojik yöntem arayışlarına girmiştir ve bu dönem içerisinde devletlerin dış politikalarına kuramsal açıklamalar getirirken, Dış Politika Analizi (DPA) disiplinin bir alt alanı olarak önem kazanmıştır. DPA'nın önemli konularından biri olan analiz düzeyi meselesi ise Kenneth Waltz'un 1959 yılında yayımlanan *Man, the State and War* adlı eseri ile başlamıştır. Waltz (2001: 12), savaşın nedenlerini, insan doğası, devletlerin doğası ve uluslararası sistemin doğası olarak üç düzeyde açıklamakta ve uluslararası sistemi asıl açıklayıcı öge olarak görmektedir. David Singer (1961: 89), sistem düzeyinin uluslararası ilişkilerin bütün resmini ortaya koyarken, devlet/ulus düzeyinin ise dış politika süreçlerini açıklama konusunda daha verimli olduğunun altını çizmiştir.¹

Farklı analiz düzeylerine odaklanmaları bakımından Geleneksel (Klasik) Realizm ve Neorealizm (Yapısalcı Realizm) olarak ayrılan Uluslararası ilişkiler disiplinindeki realist paradigma, Soğuk Savaş sonrasında üç analiz düzeyini de açıklamalara dâhil eden Neoklasik Realizm ile yeni bir boyut kazanmıştır (Viotti ve Kauppi, 2012: 41, 42). Devletlerin dış politika eğilimlerini açıklamak için literatürde sıklıkla başvurulan Neoklasik Realist çalışmalarda, farklı modellemeler ile çeşitli müdahil değişkenlerin açıklayıcı faktör olarak kullanıldığı görülmektedir.² Bu çerçevede uluslararası ilişkilerdeki realist paradigmadan doğan bir varyant olarak, dış politika çalışmalarına odaklanan Neoklasik Realizm'i

¹ Waltz'un üç boyutlu açıklaması ve Singer'in analiz düzeyleri çalışması, uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğu ön kabulü ile birlikte dış politika analizlerinde "birinci imge" (birey), "ikinci imge" (devlet) ve "üçüncü imge" (sistem) olarak üç temel sınıflandırma yapılmasını sağlamıştır (Waltz, 2001: ix).

² Neoklasik Realist çalışmalar, Stephen Walt'un tehdit dengesi, Randall Schweller'in çıkar dengesi argümanı, Thomas Christensen'in iç politik mobilizasyon modeli gibi farklı dış politika teorilerini açıklamalarına ekleyerek, müdahaleci değişkenlerini belirlemektedir.

gelişmekte olan bir araştırma programı olarak tanımlamak gerekmektedir. Neoklasik Realizm ilk olarak Gideon Rose'un (1998) Brown, Schweller, Wohlforth, Christensen ve Zakaria'nın yaptığı çalışmaları incelediği makalesi ile literatüre kazandırılmıştır. Rose'un (1998: 146) incelediği makalelerde ortak gördüğü tespitler sonrası vardığı sonuç dış politika kararları, sistemik kısıtlamalar ile fırsatların devlet ve birey düzeyindeki müdahaleci değişkenlerin filtresinden geçerek oluşmasıdır. Neoklasik Realistler dış politika kararının, sistem tarafından koşullandırıldığını fakat belirlenmediğini savunmaktadırlar ve analizlerinde birey ile devlet düzeyindeki çeşitli değişkenlere yer vermektedirler.

Rose (1998, 157-161), Neoklasik Realist çalışmalarda temel olarak iki müdahaleci değişken olan i) karar alıcıların (liderlerin) algısı ve ii) ülkenin devlet kapasitesi ve toplum ile ilişkisine dikkat çekmektedir. Dış politika kararlarının "birey olarak" lider ve karar alıcılar tarafından alındığının altını çizen Rose'a (1998: 158) göre, önemli olan bir devletin uluslararası sistemdeki materyal kaynaklarının ve gücünün liderler tarafından nasıl algılandığıdır. Örneğin, Christensen (1996) Soğuk Savaş dönemindeki Çin-ABD çatışmasını incelediği çalışmasında, Çin'in Kuzey Kore'den Amerikan birliklerini çıkartmak için Kore Savaşı'na dâhil olma kararını almasının altındaki nedeni Çin Komünist Partisi liderinin tehdit ve güvensizlik algısı olarak açıklamıştır. Diğer taraftan, Wohlforth ise Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki mücadeleyi lider/elitlerin uluslararası sistemdeki güç dengesine yönelik farklılaşan algılarının ürünü olarak açıklanmaktadır (Rose, 1998: 159). Bu kapsamda Türkiye analizinde 2002 yılında yönetime geçen AKP hükümetinin güç algılarının dış politikanın belirlenmesinde etkili olduğu aşağıda analiz edilmiştir. Bu kapsamda özellikle Ahmet Davutoğlu'nun Başbakan oluşuyla gelen değişimin üzerinde durulmuştur.

Rose'un (1998) üzerinde durduğu dış politika kararını etkileyen bir diğer değişken ise, devlet kapasitesi ve toplumla ilişkisidir. 1861-1865 arasındaki Amerikan İç Savaşı sonrası, ABD'nin yükselişini inceleyen Fareed Zakaria (1999), Amerikalı karar alıcıların 1865 ve 1889 arasında dünyanın en güçlü uluslarından biri haline gelirken, 22 kez ciddi fırsat yakaladığı halde neden daha fazla genişleme stratejisi izlemediğini sorgulamıştır. Zakaria'ya (1999) göre, iç savaştan sonra ABD, büyüklük, nüfus, üretim ve teknoloji bakımından ulusal güç olarak oldukça gelişmiştir fakat devlet kapasitesi, ulusun gücüne kıyasla zayıf kalmıştır. Böylece devlet kapasitesindeki zayıf yönetim gücü, dış politikada hareketsizliği ve pasifliği beraberinde getirmiştir (Zakaria, 1999). Ulusal güç, karar alıcıların genişlemeyi yalnızca ulusal çıkar olarak tanımlaması ile değil aynı zamanda toplumdan maddi ve insan kaynaklarını mobilize edebilme kapasitesi bağlamında dış politikayı etkilemektedir (Zakaria, 1999). Türkiye'nin 1990'lar boyunca devam eden koalisyonlar döneminden sonra 2002 yılından itibaren tek parti iktidarına geçmiş

olması bu kapsamda üzerinde durulması gereken bir durumdur. Aşağıda analiz edildiği gibi, AKP'nin seçimlerde gücünü perçinlemesiyle ülke daha aktif dış politikaya yönelmiştir.

Neoklasik Realist Randall L. Schweller'in "yetersiz dengeleme" (*underbalancing*) teorisi de tehdit altındaki devletlerin neden stratejik çevrelerindeki tehlikeli değişikliklere uyum sağlamakta başarısız olduklarını açıklarken devlet ve birey düzeyindeki değişkenleri kullanarak, iç faktörlerinin dış politika stratejisi üzerindeki etkisini incelemiştir. Schweller'e (2004: 169) göre, elit uzlaşması, hükümet/rejim kırılabilirliği, toplumsal uyum ve elit uyumu, devletin tehditlere yönelik tepkilerini etkileyen dört kapsamlı değişken olarak ön plana çıkmaktadır. Elit uzlaşması ve uyumu, devletin tehdidi dengeleme isteğini etkilerken, hükümet/rejim kırılabilirliği ve toplumsal uyum ise devletin dengeleme için kaynak çıkarma kabiliyetini belirlemektedir (2004). Rekabetçi bir siyasi süreç içerisindeki elitler arasındaki uyumsuzluk ve uzlaşmama devletin yetersiz dengeleme stratejisi izlemesine neden olmaktadır çünkü dengeleme stratejisi maliyet gerektirmekte ve iç siyasi riskler yaratmaktadır (Schweller, 2004: 200). Diğer taraftan da hükümet/rejimin kırılabilirliğinin yüksek olduğu ve toplumsal parçalanmanın olduğu durumlarda devletler dış tehditlere karşı tutarlı bir dengeleme stratejisi geliştirememektedirler (Schweller, 2004). Sonuç olarak, iç siyasi değerlendirmeler de devletlerin dış politika stratejilerini sınırlandırmaktadır. Bu kapsamda elit uyumu konusu düşünüldüğünde, Türkiye'de AKP yönetiminin ilk yıllarında AKP ile askeri ve bürokratik elit arasındaki uyumsuzluğun AKP'ye gelenekselden kopan daha aktif dış politika izleme açısından engel olduğu ancak AKP yönetiminin zaman içerisinde içeride gücünü perçinlemesiyle bu durumun ortadan kalktığı ve AKP hükümetinin daha aktif dış siyasi adımlar attığı söylenebilir (Esen ve Baysal, 2022). Diğer taraftan Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi ve son dönemde hızlanan demokratik gerileme trendinin ülkenin kırılabilir yapısını etkileyerek dış politika kararlarındaki değişikliğe neden olduğu söylenebilir. Aşağıda analiz edilen bu hususlar Türkiye'nin Venezuela ile olan yaklaşmasını etkileyen iç faktörler olarak irdelenmiştir.

Sistemde meydana gelen değişikliklerin, devletlere tehditler ve fırsatlar konusunda sağladığı bilgi ve sinyallerin vurgulanması Neoklasik Realizm'i Neorealistlerden ayıran bir özelliktir ve sistem kavramındaki anlayışın farklılaştığını göstermektedir. Sistemik faktörlerdeki açıklık (*clarity*) derecesi ve stratejik çevre (*strategic environment*), devletlerin dış politikadaki davranışlarını etkileme gücüne sahiptir (Ripsman vd., 2016). Sistemik faktörlerin açıklığı; (i) tehdit ve fırsatların kolaylıkla görülebilir olması, (ii) tehdit ve fırsatların zaman değerlendirmesi içinde sistemin bilgi sağlaması, (iii) ideal politika seçeneklerinin göze çarpması gibi bileşenleri kapsamaktadır (Ripsman vd., 2016: 46). Neoklasik

Realistler, sistemik faktörlerin sağladığı bilgi ve sinyallerin her zaman aynı oranda açık olmadığını öne sürmekte ve bu yüzden aynı sistemik baskılara ve fırsatlara karşı devletlerin izlediği farklılaşan politikalara odaklanmaktadır (Ripsman vd., 2016: 51). Yukarıda bahsedilen tartışmalar kapsamında, Soğuk Savaş'ın bitiminden 2000'li yılların başına kadar uluslararası sistemin yapısının belirsizliğini koruduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Sonrasında ise sistemik yapısal değişim ile stratejik çevredeki tehdit ve fırsatlar konusundaki netlik devletlerin dış politikalarını belirlemelerinde ön açıcı olmuştur. Bu durum Türkiye'nin de dış politika çizgisinin belirlenmesinde etkili olmuş ve diğer faktörlerle beraber dış politikada aktifleşmenin önünü açmıştır.

Neoklasik Realizm'de stratejik çevrenin doğası, kısıtlayıcı ve izin verici olarak ikiye ayrılmaktadır. Stratejik çevre, uluslararası sistemdeki güç dağılımındaki bilginin içeriği ile ilgilidir fakat iki kutuplu sistemde dahi zaman içinde devletler açısından kısıtlayıcı (*restrictive*) veya izin verici/hosgörülü (*permissive*) olabilmektedir (Ripsman vd., 2016: 52). Sistemdeki tehdit veya fırsatların ciddiyeti, stratejik çevrenin kısıtlayıcı olma oranını etkilemektedir. Örneğin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki büyük güç olan Sovyetler Birliği ve ABD açısından stratejik çevre izin verici olarak değerlendirilmektedir (Ripsman vd., 2016: 54). Sistemdeki güç dağılımına dair bilgideki stratejik çevrenin kısıtlayıcı etkisi ise Füze Krizi'nden Soğuk Savaş'ın sona erdiği döneme kadar baskın olmuştur. Çalışma kapsamında düşünüldüğünde Soğuk Savaş dönemi Türkiye için daha kısıtlayıcı bir stratejik çevre sunarken, 2000'li yıllardan itibaren bunun yerini daha izin verici bir yapıya bıraktığı söylenebilir.

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA “ABD’YE RAĞMEN” SİYASET: SİSTEMİK VE İÇ FAKTÖRLER

Türkiye-Venezuela ilişkilerinin ABD'nin Venezuela'ya yaptırımlar uyguladığı bir dönemde önceki döneme kıyasla gelişmesi dikkat çekicidir. Bu durum Venezuela ile olan ilişkilerdeki gelişimi diğer bölge ülkeleri ile olan ilişkilerdeki gelişimden de ayıran bir faktördür. ABD'nin yaptırımlar uyguladığı dönemde Venezuela ile yakınlaşma Türkiye'nin, İran ya da Kuzey Kore gibi doğrudan ABD karşıtı olarak nitelenebilecek seviyede olmasa da ABD'ye rağmen siyaset izlemesini göstermesi açısından önemlidir. Türkiye son dönemde S-400 hava savunma sistemlerinin alınması gibi farklı uygulamalarıyla da ABD'ye rağmen politika izleme örneklerini göstermiştir. Bu bölümde Türkiye'nin daha aktif bir dış politika izlemesinin özellikle de Venezuela örneğinde olduğu gibi ABD'ye rağmen siyaset yapabilmesinin önünü açan ve onu bu tür politikalar izlemeye yönlendiren sistemik ve iç faktörler incelenmiştir.

Soğuk Savaş sonrasındaki Türk dış politikasının dönüşümüne bakılacak olursa iki kutuplu dünya düzeninin çözülmesi en önemli sistemik faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile Türkiye'nin dış ilişkilerini farklılaştırabileceği bir dönemin de başladığı söylenebilir. Yukarıda belirtilen ve Türkiye'yi soğuk savaş döneminde Batı Bloku içerisinde yer almaya iten Rus tehdidi büyük oranda ortadan kalkmış, aynı zamanda ülkenin ABD şemsiyesi altında olmasından kaynaklanan kısıtları azalmıştır. Bu durum, sistemin Türkiye için kısıtlayıcı bir yapıdan izin verici bir yapıya dönüşümünü göstermektedir. Bu durumda Türkiye'nin ABD'ye rağmen politikalar izleyebilme imkânına kavuştuğu söylenebilir. Bu kapsamda Keyman (2009: 7) 2000 sonrası Türk dış politikasındaki çok boyutluluğun ve pro-aktivizmin salt bir şekilde AKP yönetiminden ve ideolojisinden kaynaklanmadığını, bunun sistemik ve bölgesel gelişmelerin yarattığı beklentilerin rasyonel bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Ancak yine yukarıda belirtilen sistemik etmenlerin açıklığı sorunu nedeniyle 2000'lerin başına kadar büyük çaplı bir politika değişimine yol açmamıştır. Aşağıda açıklanan Venezuela ile ilişkilerin ABD'ye rağmen gelişebilmesinde uluslararası sistemin izin verici yapısının da etkisi bulunmaktadır.

2002 sonrasında gelişmeye başlayan ekonomi ve savunma sanayisi sektöründeki atılım, uluslararası sistemdeki Türkiye'nin göreceli gücünü artırması açısından hem sistemik hem de bir iç faktör olarak Türk dış politikasındaki dönüşümün sebeplerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal materyal güç kapasitesinin artması, Türkiye'nin daha aktif ve "özgüvenli" bir politika retoriği geliştirmesinin önünü açmıştır. Örneğin, Türkiye'de 2002 yılındaki GSYİH (GDP) 240 milyar dolar iken, 2008 finansal krizine kadar geçen süreçte 770 milyar dolara çıkmış ve 2013 yılında ise 957 milyar dolarlık tarihi rekor seviyesine gelmiştir (World Bank, 2021). 2002 sonrasında Türkiye savunma sanayisinde de önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. AKP iktidarının savunma ve güvenlik alanındaki söylemleri "yerli", "millî" ve "stratejik otonomi" gibi kavramlar ile şekillenirken, 2002 yılında savunmaya ayrılan bütçe 5,5 milyar dolar iken 2018'de 60 milyar dolara ulaşmıştır (Seren, 2021: 213). 2002 yılında savunma sektöründeki 66 olan proje sayısı 2010 yılında 269'a çıkmıştır. Askeri teknoloji ve savunma alanındaki bu gelişmeler ülke envanterinde bulunan İHA gibi modern silah ve teçhizat miktarında artış sağlarken, göreceli askeri gücünü artırarak uluslararası arenada güvenli hareket alanını genişletmiştir.

2002 sonrasında Türk dış politikasındaki dönüşümde dış politika yapımında değişim ve lider/elit düzeyi önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1961'den itibaren iç ve dış siyaset üzerinde etkili olan Millî Güvenlik Kurulu'na

(MGK) yönelik düzenlemeler³ kurumun karar verme mekanizmasındaki ayrıcalıklı pozisyonunu önemli ölçüde kaybetmesine neden olmuştur (Balçı, 2018: 291). Böylece dış politikada öne çıkan aktörlerin dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve Ahmet Davutoğlu olduğu söylenebilir (Balçı, 2018:292). AKP döneminde özellikle aktif ve çok boyutlu dış politika kavramlarının ön plana çıkmasında “Stratejik Derinlik” doktrini ile Ahmet Davutoğlu etkili olmuştur (Sözen, 2010: 106). Tayyip Erdoğan dış politikanın görünen yüzü olurken, dış politikanın dili ise Davutoğlu tarafından belirlenmiştir (Balçı, 2018: 293). Geleneksel politikadan ayrılma noktasında lider ve lider algısı faktörlerinin görülebilmesi açısından Davutoğlu’nun rolü incelemeye değer bir durumdur. Türk dış politikasının yeni bir vizyon geliştirmesinin önünü açan Davutoğlu sistemik baskılar içinde, Türkiye’nin tarihi ve jeo-stratejik konumuna vurgu yaparak, güç parametrelerinin kullanılmasını engelleyen statik bakış açılarını değiştirmenin önemine değinmiştir. Davutoğlu’na (2008: 96) göre, “Türkiye’nin Şili’den, Endonezya’ya, Afrika’dan Orta Asya’ya, Avrupa Birliği’nden İslam Birliği’ne bütüncül bir dış politika yaklaşımı” izlemesi gerekmektedir. Bu yaklaşım sayesinde, Türkiye güvenlik temelli sınır sorunlarından daha fazlasını gerektiren bir dış politika belirlemeye çalışmış ve adeta bir “merkez ülke” olma hedefi ile yola çıkmıştır. Bu bakış açısı Davutoğlu görevden ayrıldıktan sonra da Türk dış politikasına yön vermeye devam etmiştir.

Türkiye’deki iç siyasi dinamiklere bakıldığında, AKP’nin 2002, 2007 ve 2011 yıllarındaki genel seçimlerden güçlenerek çıkması devlet kapasitesi ve toplumla ilişkisini geliştirirken hükümetin “özgün dış politika” arayışlarına girmesine olanak sağlamıştır. 2002 ve 2008 yılları arasında geleneksel Batı ve AB taraftarı retorik oldukça baskın olurken, liberal değerler ışığında aynı zamanda aktif diplomasi, “komşularla sıfır sorun politikası” kapsamında tarihsel sorunları çözme anlayışı da gelişmiştir. Zaman içerisinde seçim başarıları ile güç kazanan AKP içeride askeri ve bürokratik elitin karar mekanizmalarındaki etkisini azaltarak daha revizyonist politikalar izleyebilme imkânına da kavuşmuştur (Esen ve Baysal, 2022). Bu durum yukarıda kuramsal kısımda açıklanan elit uyumsuzluğunun aşılmasını göstermektedir. Bu süreçte şu an hukuksuz olduğu ortaya çıkan Balyoz ve Ergenekon davaları, yıllar içinde üst düzey bürokratik kadroların büyük bölümünün AKP yönetimince atanmış kişilerden oluşmaya başlamış olması ve daha yakın dönemde 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Millî Güvenlik Kurulu ve Yüksek Askeri Şura gibi kurumlarda yapılan değişikliklerin etkili olduğu söylenebilir. Sonuç olarak AKP yönetiminin dış

---

³ 7 Ağustos 2003’te aylık MGK toplantıları, iki ayda bir olarak düzenlenmiştir. 8 Ocak 2004’te MGK Genel Sekreterliği’ne özerk bir yürütme organı gibi davranma olanağı sağlayan yönetmelik kaldırılmıştır.

politikada geleneksel politikadan farklılaşan adımlar atabilmesinin önündeki iç kısıtlar zaman içerisinde zayıflamıştır.

Bir diğer iç faktör olarak Türkiye toplumundaki ABD karşıtlığının da Türkiye'nin dış politika değişimine katkı sunduğu söylenebilir. Türkmen'e (2010) göre, Türkiye'deki kökenleri geçmişe dayanan Amerikan karşıtlığı, Katzenstein ve Keohane'nin (2007: 29-34) "egemen-milliyetçi anti-amerikanizm" kategorisinin içerisinde ele alınabilir. Egemen-milliyetçi anti-amerikanizm, egemenliğin zorlu şartlarda kazanıldığı ve ABD'nin müdahaleci politikalar izlediği bölgelerde yaygındır (Katzenstein ve Keohane, 2007). Kurtuluş Savaşı sonrasında oluşan Türk ulusal kimliğinin siyasi değer taşıması, Türk toplumunda Amerikan karşıtlığı potansiyeli yaratmıştır (Türkmen, 2010). Johnson Mektubu, Süleymani Olayı gibi ABD ile gerilim yaratan krizler ise Amerikan karşıtlığı kalıntıları olarak siyasi ve millî hafızada yer etmiştir (Bilgiç, 2015).

Aslına bakıldığında Türkiye'deki ABD karşıtlığı yeni bir olgu değildir (O'Connor, 2020; Bilgiç, 2015). Bilgiç (2015) ülkedeki ABD karşıtlığının köklerinin 1945-1960 dönemine kadar ilerlediğini göstermiştir. Bu eğilim yıllar içerisinde oran olarak değişim göstermiş olsa da varlığını korumuştur (O'Connor, 2020). Ancak bu trend Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren yukarıda açıklanan sistemik ve iç faktörlerle birleştiğinde ABD'ye rağmen siyaset izleme anlamında önem kazanmaktadır. Hep var olan bu olgunun, diğer faktörler ile birleştiğinde AKP hükümetinin ABD'ye rağmen politikalar izleyebilmesinde, bu kapsamda da ABD'nin yaptırımlar uyguladığı Venezuela ile iyi ilişkiler geliştirebilmesinde önemli bir etmen olduğu değerlendirilmektedir.

Son dönemdeki bazı gelişmeler bir taraftan toplumdaki ABD karşıtlığını destekleyerek ABD'ye rağmen politikalar izlenmesinin önünü açarken bir taraftan da Türkiye'yi bu tür politikalar izlemeye yönlendirir nitelikte olmuştur. Bunlardan ilki Suriye'de yaşanan iç savaşta Türkiye ve ABD'nin birbiri ile çelişen politikalar izlemesi, özellikle de ABD'nin Suriye'de PKK'nın Suriye kolu olan YPG'ye silah yardımı yapmasıdır. Diğer bir durum ise 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişiminde ABD'nin geç ve yeteriz desteği ile darbe sonrasında Fethullah Gülen'i Türkiye'ye teslim etmemesidir (Karel, 2019). Darbe girişimi sürecinde ABD tarafından darbeye karşı resmî açıklama oldukça geç yapılmıştır (POMED, 2016). ABD'nin destek söyleminin, yetkililerinin beklentisinin altında seyrettiği söylenebileceği gibi dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olan Süleyman Soylu darbe girişiminin arkasında ABD'nin olduğunu ve açıkça ABD'nin talimatıyla gerçekleştirildiğini iddia etmiştir (BBC, 2021). Darbe girişimi sonrasında ise, Türkiye resmî kanallar yoluyla darbe girişiminin arkasında Gülen'in olduğunu ifade ederek ABD'den iadesini talep etmiştir. Türkiye'nin,

Gülen'i darbe ile ilişkilendirecek birçok belge göndermesine (Kenasari, 2016) rağmen ABD Gülen'in iadesinden geri durmuştur. 2010 yılından itibaren Türkiye ve ABD ilişkilerinde meydana gelen gerilim ve krizlere değinen Ali Balcı'ya (2019: 15) göre, Suriye krizinde (2013) ortaya çıkan IŞİD'in yükselişi dönüm noktası olurken, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Gülen'in iadesi konusu ise bardağı taşıran son damla olmuştur. Kirişçi ve Aydıntaşbaş (2017: 2) ise darbe girişiminin Türkiye ve ABD arasında mevcut olan fakat "ilan edilmemiş krizin" şiddetini artırmasına neden olduğunu ve ABD'nin darbe girişimine dair ön bilgisinin olduğu şüphesinin Türkiye'deki uzun geçmişi olan Amerikan karşıtlığını alevlendirdiğini ifade etmişlerdir. 2017 yılında yapılan Kadir Has Üniversitesi (2017: 33) araştırmasına göre 2015 yılında, ABD'yi güvenilmez ülke olarak tanımlayanların oranı %18,1 iken, 2016 yılında %41,6'ya, darbe sonrası 2017 yılında ise %48,5'e çıkmıştır. Aynı çalışmada, Türkiye'ye tehdit oluşturan ülke sıralamasında, ABD en üst sırada yer alırken, 2015'te %35,3 olan oran, 2016'da %44,1'e, 2017'de ise %66,5'e çıkmıştır (Kadir Has Üniversitesi, 2017: 12). ABD ile yaşanan bu krizlerin ABD karşıtlığına olan etkileri, Türkiye'nin Venezuela ile yakınlaşmasında ABD'ye rağmen adımlar atmasının önünü açan, hatta bu şekilde adımlar atmaya yönelten nedenler olarak dikkat çekmektedir.

Özet olarak, Türkiye'nin 2000'li yılların başından itibaren dönüşen ve Venezuela örneğinde olduğu gibi ABD'ye rağmen politikalar izleyebilmesinin hem önünü açan hem de onu bu tür politikalar izlemeye yönelten sistemik ve iç faktörler mevcuttur. Sistemik faktörler olarak özellikle Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu dünya düzeninin son bulması, Türkiye açısından stratejik çevrenin kısıtlayıcı yapısının zayıflaması, 2000'ler sonrası Türkiye'nin görece gücünün artış göstermesi konularına dikkat çekilmektedir. İç faktörler incelendiğinde ise yukarıda belirtilen ülkedeki yönetim değişimi ve bu yönetimin zaman içerisinde gücünü perçinleyerek iç kısıtlardan kurtulması, toplumdaki ABD karşıtlığı, ABD'nin hem 15 Temmuz sürecindeki tutumu ve Gülen'i iade etmemesi hem de Suriye'de Türkiye çıkarlarına aykırı olarak uyguladığı politikalar ve son olarak Davutoğlu örneğinin gösterdiği gibi lider etkisi ön plana çıkmaktadır.

3. MADURO ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN VENEZUELA VE LAK POLİTİKASI

Coğrafi ve kültürel olarak uzak iki ülke olan Türkiye Cumhuriyeti ve Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti⁴ arasındaki diplomatik ilişkilerin kökeni Soğuk

⁴ Günümüzdeki Venezuela, sınırlarının belirlendiği 1830 yılında bağımsızlığını kazanmış ve "Venezuela Devleti" ismiyle kurulmuştur. 1864 ve 1953 arasında "Venezuela Birleşik Devletleri" ismini almıştır. 1953 anayasa değişikliği ile "Venezuela Cumhuriyeti" ismini, son olarak 1999'daki anayasa değişikliğinde de "Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti" ismini almıştır.

Savaş'ın erken dönemi içerisinde kalan 1950 yılına dayanırken (Dışişleri Bakanlığı, 2021a) 1957 yılında Türkiye Karakas Büyükelçiliğini açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bazı Latin Amerika ülkeleri ile sınırlı da olsa daha erken dönemde resmî ilişkiler kurmayı başarmıştır. 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni Şili, Brezilya ve Arjantin'in, 1927'de Meksika'nın tanınması, 1930 yılında Latin Amerika ve Karayipler (LAK) bölgesinde ilk Şili'de ve yine aynı yıl içinde Brezilya'da, sonrasında ise Arjantin (1938) ve Meksika'da (1947) elçilik açılmasını sağlamıştır (Önsoy, 2017: 245). Türkiye ve Venezuela arasındaki diplomatik ilişkilerin bazı LAK ülkelere göre daha geç olan 1950 yılında gerçekleşmiş olmasında Venezuela'da 27 yıl süren Gomez diktatörlüğünün ve bu dönemde ülkenin dış politika stratejisinin petrol kaynakları üzerinden kurgulanmasının etkili olduğu söylenebilir. 1950 yılında Türkiye'de iktidarın seçimle el değiştirmesi farklılaşan adımlara kapı aralarken, Venezuela'da ise 1935-1945 arasındaki iki "seçilmemiş" geçiş hükümeti ve 1945'teki sivil-askeri darbe ile yönetime el konulmasıyla demokratikleşme süreci 1958 yılındaki Punto Fijo Paketi'ne kadar sekteye uğramıştır (Giacalone, 2013:292). Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye, Venezuela ve LAK bölgesine yönelik kültürel etkileşim dışında mesafeli bir politika izlemiştir (Örnek ve Mızrak, 2015:552). Türkiye'nin LAK bölgesine 1995 yılına kadar devlet liderleri düzeyinde resmî ziyaret gerçekleştirilmemiş olması da bu mesafeli politikanın bir göstergesidir.

Soğuk Savaş sonrasında, iki kutuplu sistemin dayattığı ideolojik sınırlılık ortadan kalkarken, artan küreselleşme uluslararası ekonomik rekabetin başlamasına neden olmuştur. 1980'lerde serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye, küresel rekabette pazar arayışına girmiş ve bu durum LAK bölgesi ile ilişkilerinin gelişmesinin önünü açmıştır (Akay, 2018:540). 1992 yılında, resmî davet üzerine Arjantin Devlet Başkanı Carlos Menem'in Türkiye ziyaretinden sonra 1995 yılında Süleyman Demirel'in Arjantin, Şili ve Brezilya gezisi (Dışişleri Bak. Tarihçesi, 1992: 314, 316), ilk kez bir Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanının kıtayı ziyaret etmesi bakımından önemli bir adım olarak dikkat çekmektedir. 1998 yılında, Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem (1997-2002) tarafından hazırlanan "Latin Amerika Eylem Planı" gelişen ilişkilerin somut göstergesidir (Dışişleri Bakanlığı, 2021b). Bu kapsamda 1-3 Eylül 1998 tarihlerinde Ankara'da dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Venezuela, Brezilya, Meksika ve Küba ülkelerinin temsilcilerinin bulunduğu ve siyasi ve ekonomik ilişki potansiyellerinin değerlendirildiği bir zirve gerçekleştirmiştir (Dışişleri Bak. Tarihçesi, 1998: 79). Aynı yıl içinde, Venezuela Dışişleri Bakanı Miguel Angel Rivas, Kahire'deki G-15 toplantısından sonra İstanbul'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Karakas'taki İstanbul Belediyesi tarafından yaptırılan Atatürk Heykeli'nin ve parkının düzenlenen tören ile açılması da 1998 yılında gerçekleşmiştir (Dışişleri

Bak. Tarihçesi, 1998: 79). Soğuk Savaş sonrasında Batı Bloku dışında olan ülkeler ve örgütler ile de ilişkilerini geliştirme isteğinde olan Türkiye, 17 Eylül 1998 yılında OAS'da (Amerikan Devletleri Örgütü) daimi gözlemci üye statüsü kazanmıştır ve 1999 yılında da Karayipler'deki önemli bir bölgesel örgüt olan CARICOM'a (Karayipler Topluluğu) ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur (Dışişleri Bak. Tarihçesi, 1999: 40). 1999 yılında Venezuela ziyaretinde bulunan Dışişleri Bakanı İsmail Cem liderliğindeki Türk heyeti, bu ziyarette Turizm İşbirliği Anlaşması (18 Ekim 1999) imzalamış, ayrıca Türkiye ile Venezuela arasındaki diplomatik, özel ve hizmet pasaportları vize muafiyeti kazanmıştır (Dışişleri Bak. Tarihçesi, 1999: 95). Venezuela'da 1999 yılında yaşanan sel felaketine yönelik mali yardım sağlayan Türkiye, yumuşak güç yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilecek olan kültürel girişimlere de başlamış ve "Turquie: La Belle" topluluğunun 1999'da Güney Amerika turnesinde gösteriler gerçekleştirmesine katkıda bulunmuştur (Dışişleri Bak. Tarihçesi, 1999: 48, 89). 1990 ortasından itibaren bölgeye yönelik başlatılan girişimler Türkiye'deki siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler sebebiyle arzu edilen şekilde gelişmezken, bölge ülkeleri ve özellikle Brezilya ile ilişkilerin sağlam temele oturması 2000'lerde gerçekleşmiştir (Tekin, 2018: 49; Özkan, 2011).

2002 seçimlerini kazanarak iktidara gelen AKP ile Türkiye siyasi ve ekonomik olarak yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemden itibaren, Batı eksenli politikalara alternatif çok boyutlu, pro-aktif dış politika geliştirmeye çalışan Türkiye önce yakın ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin öncelikle ekonomik gelişmeyle uluslararası sistem içerisinde artan göreceli gücü ve 1990'lar boyunca devam eden koalisyonlar dönemini kapatarak tek parti iktidarı yönetimi ile devlet kapasitesinin gelişmesi pro-aktif dış politika izlemesine olanak sağlamıştır. Ülke içinde sağlanan siyasi istikrar, dış politikayı şekillendirme yeteneğinin altındaki en önemli unsurlardan biridir. Dış politikada ekonomik ilişkilerin öncelikli kılınmasıyla birlikte (Balcı, 2018: 289), gelişmekte olan ülkeleriyle ekonomik potansiyeli artan LAK bölgesi ile ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1998'de yayımlanan ilk Latin Amerika Eylem Planı'nın yenilenmesi ise Abdullah Gül'ün Dışişleri Bakanı olduğu 2006 yılında gerçekleşmiştir.

AKP hükümetinin 2006 yılını "Latin Amerika ve Karayipler Yılı" (Dışişleri Bakanlığı, 2021b) olarak duyurması, ilişkilerde yeni bir canlanma projesi olarak değerlendirilmektedir. Gül'ün Brezilya ve Meksika'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu aracılığıyla Türkiye-Brezilya İş Konseyi kurulması kararı alınmıştır (Örnek ve Mızrak, 2015: 553). Özellikle, Brezilya ve Türkiye'nin "yükselen demokrasiler" olarak benzer "yeni" dış politika anlayışı geliştirdiğine

dikkat çeken Tekin (2018: 50) 2010 yılında iki ülkenin girişimiyle Tahran Deklarasyonu'nun imzalanmasından (Özkan, 2011) sonra ilişkilerin özel bir boyut kazandığını ifade etmiştir. Türkiye'nin bölgedeki girişimleri bölgesel örgütleri de kapsamıştır ve Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile 2008 yılında Serbest Ticaret Anlaşması'na yönelik görüşmeler Türkiye-MERCOSUR Çerçeve Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2008). Siyasi iş birliğini geliştirmek için de 2010 yılında Türkiye-MERCOSUR Siyasi İstişare ve İşbirliği Mekanizması Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2008). Bu süreçte 2002 yılında 6 olan bölgedeki elçilik sayısı 2021 yılında 21'e yükselmiştir (Kınık, 2021; Kızıl, 2021).

2010 yılında dönemin Venezuela Dışişleri Bakanı olan Nicolas Maduro'nun Türkiye ziyareti, Venezuela'dan Türkiye'ye yapılan ilk Dışişleri Bakanı ziyareti olarak önem arz etmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2010). Bu ziyaret, 2005 yılında Venezuela'nın sözde Ermeni soykırımını tanınması ile gerilen ilişkilerin (Öner, 2020; Millî Gazete, 2019) yumuşaması adına önem arz etmektedir. Bu ziyarette dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Venezuela ile ticaret ve enerji iş birliğini geliştirecek hava ve deniz ulaşımı imkânlarının da genişletilmesi konusunda iki ülkenin hemfikir olduklarını belirtirken, Maduro ise dönemin Venezuela Başkanı Hugo Chavez'in Türk tarihi hayranı olduğunu ve Türkiye'ye gelmeyi istediğini vurgulamış ve iki ülkenin bağımsızlık mücadelesinde pek çok ortak noktası olduğunu ifade etmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2010). Bu ziyarette, Türkiye ile Venezuela arasında Enerji İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2010). 2011 yılında dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Venezuela'ya ziyaret gerçekleştirerek, Türkiye Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından yürütülmesi planlanan bir dizi inşaat projesi karşılığında petrol ürünü satın alma yönünde iş birliği öngördüklerini ifade etmiştir (NewsTurkish, 2011). 2012 yılında kurulan Türkiye-Venezuela İş Konseyi ise dış politikada izlenen ekonomi öncelikli ilişkilerin de örneğini teşkil etmektedir.

Tablo.1: Türkiye-Venezuela Dış Ticareti (1000\$) (TÜİK verileri)

Yıl	İhracat	İthalat
2004	12.717	42.779
2005	38.618	59.174
2006	41.856	88.083
2007	41.699	132.454
2008	27.696	198.284
2009	36.420	120.742
2010	44.171	149.846
2011	84.232	153.280
2012	156.268	197.720
2013	75.827	193.595

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Türkiye ve Venezuela arasında ekonomik ve enerji iş birliğine yönelik potansiyel olmasına rağmen iki ülke arasındaki ticaret, olması gerekenden düşük seviyede seyrederken Türkiye aleyhine ticaret açığı oluşmuştur. Bu ticaret açığı, Türkiye'nin Venezuela'dan özellikle hurda demir, alüminyum gibi ürünler ithal ederken Venezuela'ya gıda ve temizlik ürünleri ihraç etmesinden kaynaklanmaktadır.

Venezuela, zengin petrol kaynakları, demir çelik üretimi ve altın rezervlerine sahip bir ülke olması açısından Türkiye için oldukça önemli bir potansiyeldir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerde aşağıda açıklanan 2016 kırılmasına kadar bir sıçrama olmamış ve ilişkiler sınırlı seviyede seyretmiştir. Bu durum diğer birçok LAK ülkesi ile de benzerlik göstermektedir (Önsoy, 2017) ancak Venezuela özelinde ilişkilerin gelişmemesinde iki ülkenin Suriye ve Libya politikalarındaki uyumsuzluğun da rol oynadığı iddia edilebilecektir (Öner, 2020). İkinci Latin Amerika Eylem Planı çerçevesinde Türkiye'nin bölge ile geliştirdiği ilişkiler, özellikle Tekin'in (2018: 50) dikkat çektiği Türkiye-Brezilya arasında özel bir yakınlaşmayı getirirken (Özkan, 2011) bu dönemde benzer bir yakınlaşma Türkiye-Venezuela arasında yaşanmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, Chavez döneminde Venezuela koyu bir ABD muhalifliği politikası geliştirmeye başlarken Türkiye'yi ABD'ye rağmen dış siyaset izlemeye yönelten yukarıdaki faktörlerin birçoğunun henüz gerçekleşmemiş olmasının etkili olduğu değerlendirilmektedir. 2013 sonrası dönemde ABD ile yaşanan gerilimler dışında ayrıca aşağıda açıklanan iki ülkede de yaşanan darbe girişimlerinin getirdiği empati ve iki ülkede de yaşanan demokratik gerileme süreçleri ilişkilerde yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

4. SİSTEMİK VE İÇ FAKTÖRLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE-VENEZUELA İLİŞKİLERİ: MADURO DÖNEMİ VE 2016 KIRILMASI

Bu bölümde Türkiye'nin Maduro dönemindeki Türkiye-Venezuela ilişkileri ve özellikle de 2016 yılından itibaren ilişkilerde yaşanan sıçrama üzerinde durulmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Venezuela ile ilişkilerinin bir sıçrama göstererek gelişmesi diğer bölge ülkeleri ile olan ilişkilerden ayrılmaktadır. Türkiye'nin diğer bölge ülkeleri ile de ticari ya da farklı alanlarda ilişkileri devam ederek gelişim gösterse de özellikle 2016 sonrasında iki ülke devlet başkanları arasındaki yakınlık, ziyaret sayısı ve liderlerin söylemleri dikkat çekicidir (Karel, 2019). Türkiye'nin Venezuela ile yakın ilişkiler geliştirmesini diğer ülkelerle olan ilişkilerinden ayırtıran bir diğer husus da bu ilişkilerin ABD'ye rağmen ilerlemiş olmasıdır. Türkiye, ABD'nin yaptırımlar uyguladığı bir dönemde Venezuela ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu yönüyle Türkiye-Venezuela yakınlaşması çoğunlukla yükselen orta seviye güçlerin yakınlaşması argümanı ile açıklanan Türkiye-

Brezilya yakınlaşması (Özkan, 2011; Wiltse, 2010) ile de ayrılmaktadır. Türkiye ile Venezuela arasındaki yakınlaşmanın ortaya çıkabilmesinde muhakkak ki yukarıda açıklanan sistemik ve iç faktörler önemli rol oynamıştır.

2013 yılına gelindiğinde 30 ülkenin devlet ve hükümet başkanının katıldığı Chavez'in cenaze törenine, Türkiye'yi temsilen Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay katılmıştır. Chavez'in ölümüyle başkanlık görevini devralan Nicolas Maduro döneminin başında da iki ülke arasındaki ilişkiler düşük seviyede kalmıştır. Türkiye'nin Venezuela ile ilişkilerinde daha önce görülmeyen kayda değer seviyede artış ise 2016 yılından sonra yaşanmıştır ve bu gelişme sadece sistemik değil iç faktörlere dayalı olduğunun önemli bir göstergesidir. Türkiye'nin genel anlamda aktif bir politika izlemesini sağlayan sistemik ve iç faktörler yukarıda açıklandığı için bu bölümde Venezuela ile ilişkilerin gelişmesine yol açan iç faktörler irdelenecektir. Bu kapsamda iki ülkede de yakın tarihlerde darbe yaşanmasının getirdiği ortak hissiyat ve karşılıklı destek ile iki ülkede de görülen demokratik gerileme trendi Türkiye'nin Venezuela ile ilişkilerini geliştirmesine neden olan en önemli iç faktörler olarak ele alınmıştır.

Silahlı güç ve şiddet tehdidi ile sivil iktidarı değiştirme pratiğini Türkiye oldukça acı tecrübelerle deneyimlemiştir. Türkiye'de en son darbe girişimi ise 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanmıştır. 15 Temmuz'da yaşananlar Türkiye'nin önceki askeri darbe deneyimlerinden daha farklı şekilde gerçekleşmiştir. Ordu içerisindeki bir cemaat yapılanması tarafından başlatılan bu girişim diğer darbelerden farklı olarak iktidar ve muhalefet partileriyle beraber halkın da aktif olarak karşı durması sayesinde sadece bir girişim olarak kalmıştır. Darbe girişimi sonrasında Türkiye pek çok dünya liderinden destek almıştır. Yukarıda belirtildiği gibi ABD'nin destek söylemi AKP hükümetinin beklentisinin altında kalırken, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, darbe girişimine yönelik en büyük desteği Rusya'dan aldıklarını ifade etmiştir (Sputniknews, 2016). Venezuela Devlet Başkanı Maduro'nun da darbe sonrası Türkiye'ye verdiği destek, iki ülke arasındaki ilişkilerin lider düzeyinde özel olarak gelişmesini sağlamıştır. Erdoğan "Sayın Maduro bizi hiç gecikmeden aramış ve ardından da çıkıp gelmişti. Hâlbuki biz o ana kadar Maduro'yla tanışmıyorduk. O darbe girişimiyle biz Maduro'yla tanışmış olduk ve güzel de bir başlangıç oldu, zira bazı sektörlerde de müşterek adımlar atma yoluna gittik" (Kaplan, 2019) ifadesiyle, darbe döneminde gelen Venezuela desteğini oldukça olumlu karşıladığını ve bu durumdan memnun olduğunu açıklamıştır. Darbe girişiminden sonra 10 Ekim 2016'da 23. Dünya Enerji Kongresi'ne ev sahipliği yapan ülke olarak Türkiye pek çok dünya liderini ağırlamıştır. Kongreye katılan Maduro, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Venezuela başkanı olmuştur. Kongre açılış oturumu sonrasındaki toplu fotoğraf çekiminde ise Erdoğan'ın bir yanında Putin diğer tarafında ise Maduro'nun yer alması

liderler arasındaki gelişen iletişimi ifade etmesi bakımından dikkat çekici olmuştur.

Darbe girişimi sonrası dönemde Türkiye, diğer ülkelerde FETÖ bünyesinde faaliyet gösteren okulların ve kuruluşların kapatılarak Türkiye Maarif Vakfı'na devredilmesi için çalışmalara başlamıştır. 2019 yılında 22 ülkede kapatılan veya devredilen okulların ABD'de faaliyet göstermeye devam etmesi, Türkiye açısından rahatsızlık konusu olmuştur. 22 ülkeden biri olan Venezuela'daki iki FETÖ okulunun kapatıldığını duyuran Erdoğan, "Değerli dostuma bildirdikten sonra okullar kapatılmıştır ve bizim dayanışmamızın, dostluğumuzun en güzel nişanesidir" ifadesini kullanmıştır (Sputniknews, 2018). AKP'nin darbe girişimi sonrası Türkiye içindeki uygulamalarına ABD ve Batı'dan yükselen eleştiriler karşısında Maduro, "Türkiye'de ne olduğunu gördünüz mü? ...eğer Venezuela'da böyle bir durum olursa Bolivarcı devrimin yapacaklarının karşısında Erdoğan'ın yaptıkları çocuk oyuncağı olarak kalır" diyerek Erdoğan'ın uygulamalarını Batı'dan yükselen eleştirilerin aksine desteklemiş hatta yetersiz bulmuştur (Daniel, 2016).

2017 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kazakistan'da düzenlenen zirvesinde tekrar bir araya gelen Erdoğan ve Maduro arasındaki samimi ilişkinin, Maduro'nun Türkiye'ye verdiği bu destekten kaynaklandığı söylenebilir. Maduro, bu görüşmeden sadece bir ay sonra ise Türkiye'ye özel ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret üst düzeydeki ilk resmî ziyaret olarak önem kazanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2021a). Bu ziyarette Türkiye ve Venezuela arasındaki ekonomik iş birliklerini geliştirmek için DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) ile bağlantılı Türkiye-Venezuela İş Forumu toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bu durum, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, 2018 yılında iki ülke arasındaki ticaretin zirve yapmasına yol açmıştır.

Tablo.2: Türkiye-Venezuela Dış Ticareti (1000\$) (TÜİK, 2020)

Yıl	İhracat	İthalat
2014	48.563	122.633
2015	23.927	106.837
2016	19.134	62.354
2017	38.384	115.410
2018	134.021	1.009.583
2019 (Ocak-Kasım)	132.221	19.799
2020 (Ocak-Kasım)	209.283	45.832

Trump döneminde ABD'nin Venezuela'ya uyguladığı yaptırımlar artırılmasına rağmen, Türkiye-Venezuela arasındaki ilişkileri geliştireceğini

açıklayan Erdoğan, Maduro ile olan dostluğuna ve iki ülkenin ticaretine ABD'yi kastederek hiçbir yerden izin alınmadan devam edeceğini ifade etmiştir (Sputniknews, 2018). 2018 yılında Türkiye'yi yeniden ziyaret eden Maduro, Erdoğan'ın göreve başlama törenine katılmıştır. Diplomatik ilişkileri de geliştirmek için 2018 yılında Venezuela ziyaretinde bulunan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ilişkilerdeki potansiyele değinmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2018). Erdoğan ise 2018'in sonuna doğru gerçekleştirdiği LAK ziyaretinde, Venezuela'ya gitmiş ve Türkiye-Venezuela İş Forumu'nun düzenlendiği toplantıya katılarak üst düzey resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir (DEİK, 2018). Latin Amerika açılım politikasında Venezuela'nın önemine ve son iki yılda yakalanan büyük ivmeyi muhafaza etmekte kararlı olduklarına değinen Erdoğan, "Gerek siyasi, gerek askeri, gerek ekonomik, ticari, kültürel her alanda bu ilişkilerimizi geliştirmenin kararlılığı ile artık yeni bir safhaya geçtiğimize inanıyorum" ifadelerini kullanmıştır (TCCB, 2018).

Venezuela Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, iki ülkenin Deniz Taşımacılığı Sözleşmesi konusunda anlaştıkları ifade edilmiş ve bu anlaşma sayesinde çifte vergilendirmeden kaçınılabildiği açıklanmıştır (Gobierno Bol. De Venezuela, 2018). Ayrıca Maduro, "Türkiye ile neredeyse her alanda anlaşmaya vardık, yeni bir harita inşa ettik. 2025 yılı ve sonrası için iki ülke ilişkilerinin daha iyi olacağı konusunda kararlıyız ki bu yüzden anlaşmalar yaptık" demiştir (Gobierno Bol. De Venezuela, 2018). Bu ziyaret sonrası Türkiye, büyük bir altın ithalatı gerçekleştirmiştir. 2018'de Türkiye ve Venezuela arasında imzalanan Ticaretin Geliştirilmesi Anlaşması da 21 Ağustos 2020 tarihi ile yürürlüğe girmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

2019 yılında Venezuela'da yaşanan *devlet başkanlığı krizinin* Türkiye tarafından 15 Temmuz darbe girişimi benzeri olarak nitelendirilmesi, Maduro'ya üst düzey diplomatik destek verilmesine neden olmuştur. 2018 yılındaki seçimleri kazanan Nicolas Maduro yönetimini protesto eden Juan Guaido, 10 Ocak 2019 tarihinde düzenlenen Maduro'nun yemin törenini geçersiz saydığını ifade etmiştir. 23 Ocak'ta Guaido'nun kendisini "geçici devlet başkanı" olarak ilan etmesiyle kriz derinleşmiştir (Zilla, 2019: 1, 2). Maduro, Guaido'yu Amerika'nın "siyasi kuklası" olarak gördüğünü ve darbe girişimi olarak adlandırdığı krizin arkasında ABD'nin desteğinin olduğunu ifade etmiştir (McLaughlin ve Sanchez, 2019). Trump yönetiminde ABD ve Batı Bloku'ndaki pek çok ülke Maduro rejimini yıkmaya çalışan Guaido'ya destek vererek, Venezuela devlet başkanı olarak tanımışlardır. Rusya, Çin, Türkiye gibi ülkeler ise Maduro'ya destek vererek, Guaido'yu tanımadıklarını ifade etmişlerdir (McLaughlin ve Sanchez, 2019; Topal, 2021).

Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın “Cumhurbaşkanımız, Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro’yu arayarak ‘Maduro kardeşim! Dik dur, yanındayız’ diye ifade bulundu” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Sputniknews, 2019; Zorlu, 2019; Kınık, 2021). Türkiye’deki iktidar kanadı da Maduro yönetimine destek verirken bu yaşananların kabul edilemez olduğunu düşündüklerini açıklamıştır. İbrahim Kalın, Twitter hesabından yaptığı açıklamada Türkiye’nin her türlü darbe girişimine karşı ilkeli duruşunu koruyacağını belirterek sosyal medyada “SeninleyizMaduro” etiketine destek vermiştir (Sputniknews, 2019). Sonuç olarak baktığımızda iki ülkede de gerçekleşen darbe girişimlerinin yarattığı empati, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini etkileyen en önemli iç faktörlerden biri olmuştur.

15 Temmuz darbe girişimi ile kriz dönemine giren Türkiye’ye Maduro yönetimindeki Venezuela’nın desteği, özellikle 2016 öncesine kıyasla görülmeyen oranda liderler düzeyinde artarak gelişen diplomatik ve ticari bağlantının önünü açmıştır. 2019 yılında Venezuela’da yaşanan ve “darbe girişimi” olarak nitelendirilen devlet başkanlığı krizi ise bu bağlantıyı pekiştirmiştir. 2019 yılında Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza’nın Türkiye ziyaretinde Mevlüt Çavuşoğlu ile ortak basın toplantısı düzenlenmiştir. Türkiye, Maduro yönetimini Venezuela’nın meşru hükümeti olarak tanıdığını yineleyerek, meşru hükümetleri değiştirmek için yabancı müdahalelere ve tek taraflı yaptırımlara karşı olduğunu ifade etmiştir (Yazıcıoğlu, 2019). Çavuşoğlu, Amerika’nın önce dolar ile sonra da altın ile Venezuela’nın dış ticaretini engellemeye çalışmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu ifade ederek, ABD’nin tek taraflılığını eleştirmiştir. Türkiye, ABD’nin altın ticareti başta olmak üzere Venezuela’ya yönelik ekonomik yaptırımlarına karşı dayanışma içinde olduklarını bildirmiştir (Yazıcıoğlu, 2019). ABD’ye rağmen Türkiye’nin Venezuela ile ikili ilişkilerinin geliştirmek istediğini belirten Çavuşoğlu, iki ülkenin ticaret yapmamasının düşünülemez olduğunu da altını çizmiştir.

Türkiye-Venezuela ilişkilerinin 70. yıldönümü kapsamında 18 Ağustos 2020’de Venezuela ziyareti gerçekleştiren Çavuşoğlu, Maduro ve Dışişleri Bakanı Arreaza ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret ile iki ülke arasındaki ilişkileri ve iş birliği alanlarını değerlendiren yetkililer tarafından “Kültürel İşbirliği Anlaşması”, “Kültür Merkezleri Anlaşması” ve “Venezuela’da Türk Kürsüsü Kurulmasına İlişkin Protokol” imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2020). Bu anlaşmalar, diplomatik ve ticari bağlantılar dışında iki uzak ülkenin sosyokültürel bağlantı kurma isteğini de göstermektedir. Çavuşoğlu ayrıca TİKA Hastanesi dâhil Venezuela’ya sağlık alanında desteğin COVID salgını sonrasında da devam edeceğini vurgulamıştır.

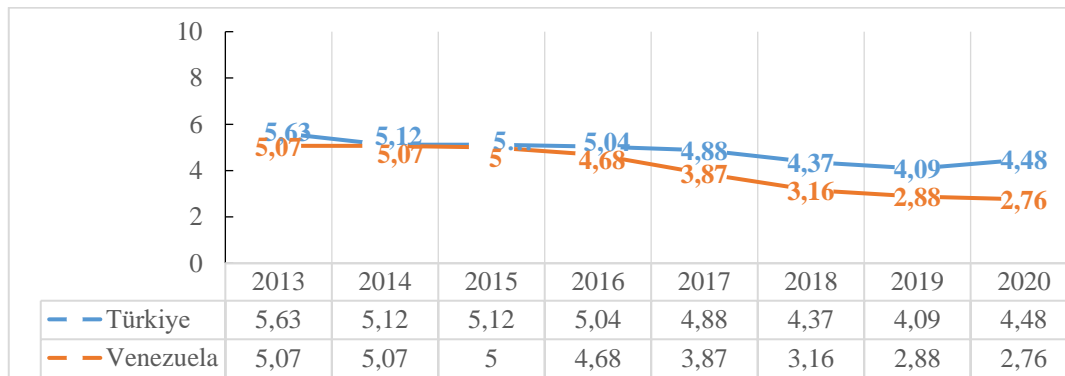
Hem sistemik hem de iç faktör olarak görülebilecek bir diğer hususun ise iki ülkenin de küresel demokratik gerileme trendine dâhil olan ülkeler içerisinde yer alması olduğu söylenebilir (Yıldız, 2019; Bayraktar, 2018). Soğuk Savaş sonrasında ABD ve batılı müttefiklerinin öncülüğünde demokrasi promosyonu yapılarak kurulan uluslararası liberal düzen, hem Batı içerisindeki ülkelerin hem de yükselen büyük ve orta güçlerin de dâhil olduğu küresel demokratik gerileme trendi ile baskılanmaktadır (Bayraktar, 2018). Demokratik gerileme trendi, karşılaştırmalı siyaset bilimi literatüründe ampirik demokratik gerileme (*democratic backsliding*) ve otokratlaşma (*autocratization*) çalışmalarına eğilimi artırmıştır (Agestam, 2018; Yıldız, 2019; Pearson, 2017; Duke Today, 2017; Selçuk, 2016; Bellinger ve Son 2019; Bayraktar, 2018). Diğer taraftan, demokratik gerileme trendine dâhil olan ülkelerde bu durumun dış politika stratejisine yansımalarının incelenmesi uluslararası politikadaki pozisyonlarını açıklamak bakımından önemlidir.

Literatürde otoriter/otoriterleşen rejimler arasında bir sınıflandırma mevcuttur. Örneğin rekabetçi otoriteryanizm olarak tanımlanan melez rejim tipinde hem demokrasi hem de otoriteryanizm özellikleri mevcuttur (Levitsky ve Way, 2010: 5, 6). Rekabetçi otoriter rejim, muhalefetin yönetime gelebilmek için anayasal kanalların açık olduğu rejim tipi olması bakımından “tam otoriter” rejimlerden ayrılmaktadır (Levitsky ve Way, 2010: 7). Diğer taraftan rekabetçi otoriter rejimler, demokrasilerin üç temel özelliği olan i) serbest seçimler, ii) sivil özgürlüklerin kapsamlı korunması, iii) makul düzeydeki siyasi oyun alanından en az birinin devlet görevindekiler tarafından suistimal edilmesi bakımından demokrasilerden ayrılırlar (Levitsky ve Way, 2010:7). Demokrasilerin yok olmasında faşizm, komünizm veya ordunun yönetime el koyması gibi nedenlerin yerini artık seçilmiş liderlerin aldığı savunulan Levitsky ve Ziblatt (2018: 2) “daha az kanlı ve dramatik olsa da bu yöntemin aynı şekilde yıkıcı” olduğunu öne sürmüşlerdir.

1958-1989 arasında model olarak yüceltilen Venezuela demokrasisine (Ellner, 2008: 51) yönelik otoriterleşme tartışmaları 2006 yılında Chavez’in tekrar seçilmesiyle başlarken, Türkiye’de ise 2010 referandumu ve AKP’nin 2011 yılındaki seçimleri kazanarak mevcut konumunu güçlendirmesi ile artmıştır. Levitsky ve Ziblatt’a (2018: 4) göre, Venezuela’da Chavez yönetiminin otokrasiye doğru eğilimi 2003 yılından sonra başlamıştır fakat 2006 ve 2012 yıllarındaki adil olmayan seçimlere rağmen yönetim demokratik görünüşünü devam ettirmeyi başarmıştır. 2013 yılında Chavez’den devraldığı otoriter eğilimi artırarak devam ettiren Maduro yönetimi altında Venezuela “tam otoriter rejim” olarak tanınmaya başlamıştır. Bu tanınma özellikle Maduro’nun 2017 yılında kongrenin gücünü tek başına ele geçirmesi ile gerçekleşmiştir (Levitsky ve Ziblatt, 2018: 5). Türkiye’de

ise Berk Esen'e (2020: 161) göre vesayetçi demokrasi altında iktidara gelen AKP'nin demokratikleşme ajandasında, 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu güçler ayrılığı ilkesine darbe vuran bir faktör olarak kritik bir role sahiptir. 2011 seçimlerinden sonra gücün tek elde toplanmasıyla beraber aşınmaya başlayan demokratikleşme süreci, 2013 Gezi Protestoları sonrasında giderek artan hak ve özgürlüklerdeki kısıtlamalar, muhalefet partileri ve iktidar arasındaki eşit koşullardaki rekabet ortamının yok olması ile baltalanmış ve Türkiye'nin "rekabetçi otoriter rejim" kategorisine girmesine neden olmuştur (Esen, 2020).

Grafik.1: Demokrasi Endeksi*

*The Economist Intelligence Unit raporlarındaki genel skorlara göre yazarlar tarafından hazırlanmıştır.⁵

2020 Yılı Demokrasi Endeksi raporunda, 167 ülkenin içinde Türkiye 104. Venezuela ise 143. sırada yer almaktadır (EIU, 2021). İki ülkenin demokrasi endeksi arasındaki farkın 2013 yılından itibaren süreklilik gösterir şekilde açıldığı da görülmektedir. İki ülke arasındaki karşılaştırmada, ilgi çekici olan kısım sivil özgürlükler değerlendirmesinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye diğer kategorilerin hepsinde göreceli olarak Venezuela'dan daha yüksek puana sahipken sivil özgürlüklerde kısmi olarak düşük puandadır. Sivil özgürlükler konusu Türkiye'de uzun süredir tartışmalı konulardan biri olmaya devam ederken, medya denetimi ile birlikte Türkiye'deki otoriterleşme göstergesinin ilk endişelendirici faktörleri (Maerz vd., 2020: 9) olarak değerlendirilmektedir. Türkiye 2019 yılındaki raporda 110. sıradayken, 104. sıraya çıkmış ve 2019'daki seçim süreci ve çoğulculuk kategorisindeki 3,08 olan puanı 3,50'ye yükselmiştir (EIU, 2020). Bu yükselişin 2019 yılındaki yerel seçimlerde muhalefetin demokratik yolla yerel yönetimleri

⁵ 2006'dan itibaren, Economist dergisinin araştırma birimi olan EIU (the Economist Intelligence Unit) tarafından yıllık olarak yayımlanan Demokrasi Endeksi Raporları ülkeleri; 10 ve 8 puan arası tam demokrasi, 8 ve 6 arası kusurlu demokrasi, 5 ve 4 arası karma rejim, 4 altı ise otoriter rejim olarak sınıflandırılmaktadır. Raporlarda; 1) Seçim Süreci ve Çoğulculuk, 2) Hükümetin İşleyişi, 3) Politik Katılım, 4) Politik Kültür ve 5) Sivil Özgürlükler gibi beş temel kategoride değerlendirme yapılmaktadır. (EIU, 2021).

devralabilmesiyle oluştuğu söylenilebilir. 2016 darbe girişiminden önce Türkiye'deki demokratik rejimin çöktüğünü ifade eden Berk Esen (2021: 160-162), Türkiye'nin diğer çalışmalarda iddia edildiği gibi "tam otoriter rejim" olmadığını da altını çizmektedir. Esen (2021), Türkiye'deki muhalefetin yoğun baskıya maruz kalmasına rağmen sivil toplumdaki basın kadar pek çok yerde olabileme imkânlarının devam ettiğini, anayasal olarak seçimlere katılma hakları olduğu gibi kazanma şansını da sürdürdüklerini 2019 seçimlerini örnek göstererek açıklamıştır.

Seçim süreci ve çoğulculuk alanında 0 puana sahip olan Venezuela'daki bu durum, 2018 yılı seçim hazırlıkları döneminde yaşanan gelişmelerden kaynaklanmaktadır. 2018'de yapılan seçimler, muhalefet partileri koalisyonu tarafından boykot edilirken, seçim sonuçları ABD, AB başta olmak üzere Venezuela'daki krizi çözmek için kurulan Lima Grup Deklarasyonu'na⁶ imza atan ülkeler tarafından da gayrimeşru olduğu gerekçesi ile reddedilmiştir (Seelke, 2018). EIU raporlarında değerlendirmeye alınan bu siyasi kriz dönemi, Venezuela'nın seçim süreci ve çoğulculuk kategorisinde 2018'de 1,67 olan puanının, 2019 itibarıyla 0 puana düşmesine neden olmuştur. 2019 sonrası Venezuela'da muhalefetin seçim kazanma şansının tamamen yok olduğu söylenebilir, ayrıca 2020 yılında bölge ülkelerine bakıldığında, Venezuela dışında hiçbir seçimde mevcut başkanın yeniden seçilmediği de görülmektedir (Merke vd., 2021: 8).

Sonuç olarak, yukarıdaki göstergelerden de anlaşılacağı üzere mevcut koşullarda, Türkiye, Venezuela kadar sorunlu bir demokratik düzene sahip olmasa da, iki ülke de son 10 yılda demokratik gerileme içerisindedir (Yıldız, 2019; Pearson, 2017). Bu kapsamda, demokratik gerilemenin yaşandığı her iki ülke hükümetinin de çıkarlarını birbirlerine destek olarak sağlama arayışına girdiklerini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu durum bir iç faktörün dış politikayı yönlendirmesi kapsamında düşünüldüğünde Neoklasik Realizm'in argümanlarıyla uyuşur niteliktedir. Küresel demokratik gerilemenin artışı ile otoriter yönetişimin uluslararası boyutu üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte gelişen bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Levitsky ve Way'ın

⁶ Lima Grup, Venezuela'nın 2018 seçimlerine hazırlık aşamasında Kanada öncülüğünde kurulmuştur. Deklarasyon, başlangıçta Kanada, Brezilya, Arjantin, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Guatemala, Honduras, Meksika, Paraguay, Panama ve Peru tarafından imzalanmıştır. Guyana, Saint Lucia, Haiti, 2017'de, Bolivya 2019'da katılmıştır. 2018'de Meksika, 2019'da Arjantin desteklemekten vazgeçmiştir. 2021 yılındaki bildiriye imza atan ülkeler arasında 12 ülke kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Government of Canada, 2021.

“uluslararası bağlantı”⁷ kavramından yola çıkan Tansey, Koehler ve Schmotz (2017:1222), otoriter rejime sahip ülkeler arasındaki ilişkileri inceleyerek “otokratik bağlantı” (*autocratic linkage*) kavramını ortaya atmıştır. Otokratik bağlantı kavramı çerçevesinde bir otoriter rejimin Batı dışında kalan ve “diğerleri” olarak tanımladıkları uluslararası sistemdeki otoriter rejimler ile kurduğu ilişkilere odaklanmışlardır. Otokratik bağlantı, ticaret ve diplomatik ilişkiler gibi çeşitli şekiller ile kurulmaktadır. Özellikle rejimin kırılmasını artırma etkisine sahip ülke içi kriz dönemlerinde bağlantının yükseldiğini ifade eden Tansey vd., (2017:1227) uluslararası politika bağlamında otoriter rejimlerin bağlantılarını artırarak, iç politikadaki rejimlerinin kırılma risklerini de azalttıklarını öne sürmektedir. Kriz dönemlerinde (yaptırımlar, darbe girişimleri, ayaklanmalar) tehdit edilen otoriter rejimin krizi sonlandırmak için izlediği stratejiler uluslararası kınama ve yaptırım girişimlerinin artışına neden olabilir. Otokratik bağlantı kuran ülkeler, uluslararası yaptırım girişimlerini engelleyerek kuşatılmış mevcut rejimi destekleme eğilimi gösterirler. Böylece otoriter ülkeler arasındaki ilişki, otoriterliği teşvik ederek kendi otoriter statülerini de hem içeride hem de dışarıda meşrulaştırmayı sağlamaktadır (Tansey vd., 2017: 1242). Bu çerçevede son dönemdeki Türkiye ve Venezuela arasındaki yakınlaşma sürecini açıklamada önemli bir katkı sağlamaktadır. Demokratik gerileme içerisinde olan iki ülke, iç kırılma risklerinin üstesinden birbirleri ile kurdukları bağlantı ile gelmeye çalışırken, dışta da yalnızlaşmanın etkilerini azaltmaya çalışmaktadır. İki ülkenin de bu dönemde ABD yaptırımlarına maruz kaldığı düşünüldüğünde (Kınık, 2021) bu analiz çerçevesinin iki ülke ilişkilerini açıklamadaki rolü daha da açık bir şekilde meydana çıkmaktadır.

5. SONUÇ

Neoklasik Realist yaklaşım, öncülleri olan Klasik Realizm ve Neorealizm'den farklı olarak ülkelerin dış politika adımlarında hem sistemik faktörlerin hem de iç faktörlerin etkili olduğunu iddia etmektedir. Bu çalışma Türkiye'nin 2016 yılından itibaren Venezuela ile olan ilişkilerinin gelişmesini Neoklasik Realist kuram ile açıklamayı hedeflemiştir. Venezuela ile olan bu yakınlaşma, ABD'nin Venezuela'ya yaptırımlar uyguladığı bir dönemde gerçekleşmesi açısından diğer dış politika adımları ile ayrışır niteliktedir. Bu kapsamda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası sistemin kısıtlayıcı bir yapıdan daha izin verici bir yapıya dönmesi ve 1990'lı yıllardaki sistemik faktörlerin muğlaklığının ortadan kalması Türkiye'nin ABD'ye rağmen politikalar

⁷ Levistky ve Way, uluslararası bağlantıyı çeşitli siyasi, ekonomik ve/veya sosyal boyutlarda ülkeler arasındaki sınır ötesi bağlar olarak tanımlamaktadır. Bu bağlantının da uluslararası baskıyı artırarak yerel düzeyde güçlü bir demokratikleşme etkisi yaratma gücüne sahip olabileceğini savunmuşlardır.

izleyebilmesine ve daha aktif bir siyaset gütmesine imkân sağlayan sistemik faktörler bu adımın atılmasında dikkat çeken hususlardır. 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’nin ekonomi ve savunma sanayisi gibi alanlarda güçlenmesi de uluslararası sistemdeki göreceli gücünün artmasına ve bu sayede daha aktif politikalar izlemesine imkân sağlayan sistemik faktörler arasında sayılabilecektir. Ancak bu sistemik faktörler tek başlarına Türkiye-Venezuela ilişkilerindeki gelişmeyi açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Bu sebeple, Neoklasik Realist kuramın öngördüğü şekilde iç faktörlerin rolü de incelenmelidir.

Türkiye’nin ABD’ye rağmen siyaset izlemesinin önünü açan ve onu bu şekilde hareket etmeye yönlendiren, ayrıca ülkenin daha aktif bir dış politikaya sahip olmasını sağlayan iç faktörler incelendiğinde; 2002 yılında gerçekleşen yönetim değişimi ile ülkenin uzun yıllardır devam eden koalisyonlar dönemimin sona ermesi ülkede gelenekselden kopan bir siyaset izlenebilmesinin önünü açan bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Buna ek olarak zaman içerisinde AKP’nin ülke içerisindeki gücünü perçinleyerek içeride askeri ve bürokratik elitin etkisini kırarak ya da kendisine yakın hale getirerek önündeki iç kısıtları ortadan kaldırması da farklılaşan politikalar izleyebilmesini sağlayan faktörlerdendir. Bu iki hususu destekler şekilde ülkede AKP yönetimiyle beraber lider algısındaki değişim de Türk dış politikasının dönüşümünde rol oynamıştır. Bu kapsamda çalışma içerisinde AKP hükümetinde uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı ve bir dönem de Başbakanlık yapan Ahmet Davutoğlu örneği üzerinden açıklanmıştır.

ABD’ye rağmen siyaset izlenebilmesi noktasında Türk toplumunda uzun yıllardır süregelen ABD karşıtlığı ise içeride bunu kolaylaştıran bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Son dönemde ABD’nin hem 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sürecindeki zayıf kalan desteği hem de girişim sonrasında darbenin arkasındaki Gülen’in iadesinden geri durması, yine Suriye’de Türkiye’nin çıkarlarına son derece ters bir politika izleyerek PKK’nın Suriye kolu olan PYD/YPG’ye silah yardımıyla bulunması ABD karşıtlığını besleyen unsurlar olmuşlardır. ABD’nin son yıllardaki bu tutumunun sadece ülkedeki ABD karşıtlığını besleyerek ABD karşıtı politikalar izlenebilmesini kolaylaştırması değil, bu tutumun Venezuela örneğindeki gibi ABD’ye rağmen adımlar atma yönünde Türkiye’yi yönlendiren bir etkiye sahip olduğu söylenebilecektir. Bu hususlar, Türkiye’yi ABD’ye rağmen dış politika adımları atmaya yönlendiren adımlar olarak Venezuela ile olan ilişkilerini geliştirmesinin açıklanmasında önemli yer tutmaktadır.

Yukarıda belirtilen iç ve dış faktörler Türkiye’nin Venezuela ile ilişkilerindeki gelişmeyi açıklarken, Venezuela özelinde iki husus da bu gelişmeyi açıklamada önemli yer tutmaktadır. Bunlardan ilki iki ülkede de yaşanan darbe/yönetimi değiştirme girişimleri ve bu girişimlerin yarattığı empatidir. İki

süreçte de ülke liderleri diğer ülke liderine desteğini hızlı ve açık bir şekilde bildirmiş ve bu tutum ilişkilerin başlamasında ve gelişmesinde önemli bir yer tutmuştur. İkinci husus ise iki ülkede de görülen demokratik gerileme trendidir. İki ülkede de yaşanmakta olan demokratik gerileme süreçlerinin getirdiği yakınlaşma Tansey vd'nin (2017) ortaya koyduğu "otokratik bağlantı" analiz çerçevesi kapsamında irdelenmiştir.

KAYNAKÇA

Agestam, Oscar (2018), *The Patterns of Democratic Backsliding: A Systematic Comparison of Hungary, Turkey and Venezuela* (Yüksek Lisans Tezi) (Sweden: Södertörns University, School of Social Sciences, Political Science).

Akay, Beyhan (2018), "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ile Ekonomik ilişkileri", Ermağan, İsmail (Der.), *Dünya Siyasetinde Latin Amerika-2* (Ankara: Nobel): 539-556.

Balcı, Ali (2018), *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, 3. Baskı (İstanbul: Alfa Yayınları).

Balcı, Ali (2019), "A Three-level Analysis of Turkey's Crisis with the US-led Order", *Insight Turkey*, 21 (4): 13-24.

Bayraktar, Fatih (2018), *Why is Democracy in Decline: Democratic Backsliding in Venezuela and Turkey* (Yüksek Lisans Tezi) (US: University of Central Florida).

BBC (2021), "ABD Dışişleri'nden Soylu'nun İddiasına Yanıt", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55944373> (26.01.2022).

Bellinger, Nisha ve Byunghwan Son (2019), "Is authoritarianism bad for the economy? Ask Venezuela – or Hungary or Turkey", <https://theconversation.com/is-authoritarianism-bad-for-the-economy-ask-venezuela-or-hungary-or-turkey-106749> (22.02.2022).

Bilgiç, Ü. Tuba (2015), "The Roots of Anti-Americanism in Turkey 1945-1960", *Bilgi*, 72: 251-280.

Christensen, J. Thomas (1996), *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict: 1947-1958* (E-book: Princeton University Press).

Davutoğlu, Ahmet (2008), “Turkey’s New Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, 10 (1): 77-96.

Daniel, Frank J. (2016), “Maduro Says any Venezuela Coup Bid Would Meet Tougher Reaction than Turkey’s”, <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-maduro-turkey/maduro-says-any-venezuela-coup-bid-would-meet-tougher-reaction-than-turkeys-idUSKCN10U1NU> (18.05.2021).

DEİK (2018), “Venezuela-Türkiye İş Forumu Karakas’da Gerçekleşti”, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-venezuela-turkiye-is-forumu-karakas-da-gerceklesti> (08.05.2021).

Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1992), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1992-2.pdf> (25.04.2021).

Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1998-2.pdf> (25.04.2021).

Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1999), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1999-2.pdf> (25.04.2021).

Dışişleri Bakanlığı (2008), <https://www.mfa.gov.tr/guney-ortak-pazari.tr.mfa> (16.02.2022).

Dışişleri Bakanlığı (2010), <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-venezuela-disisleri-bakani-nicolas-maduro-moros-ile-yaptigi-ortak-basin-toplantisi-metni.tr.mfa> (15.01.2022).

Dışişleri Bakanlığı (2020), <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-venezuela-yi-ziyareti.tr.mfa> (15.01.2022).

Dışişleri Bakanlığı (2021a), <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-venezuela.en.mfa> (18.04.2021).

Dışişleri Bakanlığı (2021b), https://www.mfa.gov.tr/i_turkey_s-relations-with-the-latin-american-and-the-caribbean-countries.en.mfa (19.04.2021).

Dışişleri Bakanlığı (2018), https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-nun-venezuela-ziyareti_en.en.mfa (25.04.2021).

Duke Today (2017), “Authoritarian Backlash: How Turkey and Venezuela Differ”, <https://today.duke.edu/2017/09/authoritarian-backlash-how-turkey-and-venezuela-differ> (20.02.2022).

Ellner, Steve (2008), “Rethinking Venezuelan Politics: Class, Conflict and the Chavez Phenomenon”, Lynne Rienner Publishers.

Esen, Berk (2020), “Türkiye’deki Rekabetçi Otoriter Rejim”, Birikim, Haziran-Temmuz 374-375: 158-175.

Esen, Berk (2021), “Competitive Authoritarianism in Turkey under the AKP Rule”, Jongerden Joost (Der.), The Routledge Handbook on Contemporary Turkey (London: Routledge): 153-163.

Esen, Berk ve Başar Baysal (2022), “AKP Döneminde Bir Siyasi Araç Olarak Güvenikleştirme ve Güvenlik Dışlaştırma”, Kaygusuz, Özlem ve Behlül Özkan (Der.), Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Devleti: Paradigma, Kurumlar, Siyasetler ve Söylemler (Ankara: İletişim Yayınları).

EIU (2021), “Democracy Index 2020: In Sickness and in health”, <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020> (20.10.2021).

EIU (2020), “Democracy Index 2019: A year of Democratic Setbacks and Popular Protest”. <https://www.in.gr/wp-content/uploads/2020/01/Democracy-Index-2019.pdf> (20.10.2021).

Giocalone, Rita (2013), “Venezuelan Foreign Policy: Petro-Politics and Paradigm Change”, Beasley, K.Ryan, Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis ve Michael T. Snarr (Der.), Foreign Policy in Comparative Perspective: Domestic and International Influences on State Behavior, Second Edition (SAGE Publications): 290-308.

Gobierno Bolivariano de Venezuela (2018), “Venezuela y Turquía firman acuerdos para fortalecer lazos de cooperación”, <http://www.minpet.gob.ve/index.php/es-es/comunicaciones/noticias-comunicaciones/29-noticias-2018/619-venezuela-y-turquia-firman-acuerdos-para-fortalecer-lazos-de-cooperacion> (10.05.2021).

Government of Canada (2021), “Statement from the Lima Group”, https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/latin_america-amerique_latine/2021-01-05-lima_group-groupe_lima.aspx?lang=eng (21.10.2021).

Kaplan, Enes (2019), “Sandıktan çıkana saygı duyacaksınız”, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-sandiktan-cikana-saygi-duyacaksınız/1373975> (15.04.2021).

Karel, Irmak Ekin (2019), “Turkish Foreign Policy in Venezuela: What Factors Can Explain Turkey’s Sudden and Accelerated Rapprochement with Venezuela in the Last Years?”, Relaciones Internacionales, 92 (1): 1-29.

Katzenstein, Peter J. ve Robert O. Keohane (2007), “Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis”, Katzenstein, Peter J. ve Robert O. Keohane (Der.), *Anti-Americanism in World Politics* (Cornell University Press): 9-38.

Kenasari, Muhammed B (2016), “Türkiye Gülen'in iadesi için ABD'ye 85 kutu belge gönderdi”, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/turkiye-gulenin-iadesi-icin-abdye-85-kutu-belge-gonderdi/621862> (15.04.2021).

Keyman, Fuat E. (2009), “Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil”, *SETA Policy Brief*, December 39: 3-15.

Kadir Has Üniversitesi (2017), “Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması” https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/TDP-2017_vfinal.pdf (19.01.2022).

Kirişci, Kemal ve Aslı Aydıntaşbaş (2017) “The United States and Turkey: Friends, Enemies, or Only Interests”, *Turkey Project Policy Paper 12*, (Brookings).

Kıncık, Hülya (2021), “Turkey’s Opening to Latin America: The Case of Venezuela”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 14 (87): 327-340.

Kızıl, Nurbanu (2021), “Turkey uses soft power to keep in touch with Latin America: Experts”, <https://dailysabah.com/politics/news-analysis/turkey-uses-soft-power-to-keep-in-touch-with-latin-america-experts> (16.02.2022).

Levitsky, Steven ve Lucan A. Way (2010), *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War* (New York: Cambridge University Press).

Levitsky, Steven ve Daniel Ziblatt (2018), *How Democracies Die* (New York: Crown Publishing).

Maerz, Seraphine F., Anna Lührmann, Sebastian Hellmeier, Sandra Grahn ve Staffan I. Lindberg (2020), “State of the World 2019: Autocratization Surges-Resistance Grows”, *Democratization*, DOI: 10.1080/13510347.2020.1758670

McLaughlin, Elliott C. Ve Ray Sanchez (2019), “Maduro Says a US-led ‘Coup’ is Behind the Political Upheaval in Venezuela”, <https://edition.cnn.com/2019/01/27/americas/venezuela-maduro-us-coup-accusation/index.html> (07.05.2021).

Merke, Federico, Oliver Stuenkel ve Andreas E. Feldmann (2021), “Reimagining Regional Governance in Latin America” *Carnegie:Working Paper*, June. https://carnegieendowment.org/files/Merke_Stuenkel_and_Feldman_Latin_America.pdf (22.10.2021).

Milli Gazete (2019) “Ermeni Soykırımı'nı tanıyan Venezuela'ya Türkiye'den Tepki”, <https://milligazete.com.tr/haber/1795316/ermeni-soykirimini-taniyan-venezuelaya-turkiyeden-tepki> (23.02.2022).

NewsTurkish (2011), “Turkey to Cooperate with Venezuela on Energy,says Minister”, <https://newsturkish.com/turkey-to-cooperate-with-venezuela-on-energy-2011-01-24.html> (23.01.2022).

O’connor, Brendon (2020), *Anti-Americanism and American Exceptionalism: Prejudice and Pride about the USA* (New York: Routledge).

Öner, İmdat (2020), “Turkey and Venezuela: An Alliance of Convenience”, <https://www.wilsoncenter.org/publication/turkey-and-venezuela-alliance-convenience> (21.02.2022).

Önsoy, Murat (2017), “Latin America-Turkey Relations: Reaching Out to Distant Shores of the Western Hemisphere”, Ercan G. Pınar (Der.), *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach* (Palgrave Macmillan): 237-254.

Örnek, Serdar ve Baransel Mızrak (2015), “ Türkiye-Latin Amerika ilişkileri: Siyaset, Ekonomi ve Enerji”, Çomak, Hasret, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (Der.), *Enerji Diplomasisi* (İstanbul: BETA Yayınları): 551-567.

Özkan, Mehmet (2011), “Turkey-Brazil Involvement in Iranian Nuclear Issue: What Is the Big Deal?”, *Strategic Analysis*, 35 (1): 26-30.

Pearson, Robert (2017), “Authoritarian Backlash: A Comparison of Turkey & Venezuela”, <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2017/10/authoritarian-backlash-a-comparison-of-turkey-venezuela/> (25.02.2022).

POMED (2016), “U.S. Statements on Turkey’s Attempted Coup: A Timeline”, <https://pomed.org/u-s-statements-on-turkeys-attempted-coup-a-timeline> (20.03.2021)

Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (2016), *Neoclassical Realist Theory of International Politics* (New York: Oxford University Press).

Rose, Gideon (1998), “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, 51 (1): 144-172.

Schweller, Randall L. (2004), “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing”, *International Security*, 29 (2): 159-201.

Seelke, Clare R. (2018), “Venezuela’s 2018 Presidential Elections”, <https://sgp.fas.org/crs/row/IN10902.pdf> (18.05.2021).

Orçun, Selçuk (2016), “Strong presidents and weak institutions: populism in Turkey, Venezuela and Ecuador”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (4): 571-589.

Seren, Merve (2021), “Genişleme ve Yükseliş: 1974’ten Günümüze Türk Savunma Sanayii”, Pirinççi, Ferhat ve Murat Yeşiltaş (Der.), *Savunma Politikalarına Giriş* (SETA Yayınları): 193-222.

Singer, David J. (1961), “The Level of Analysis Problem in International Relations”, *World Politics*, 14 (1): 77-92.

Sözen, Ahmet (2010), “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, *Turkish Studies*, 11 (1): 103-123.

Sputniknews (2016), “Çavuşoğlu: Darbe girişimi sonrası en güçlü destek aldığımız ülkelerden biri Rusya”, <https://tr.sputniknews.com/20160723/cavusoglu-darbe-girisimi-samsun-1024047150.html> (20.01.2022).

Sputniknews (2018), “Erdoğan, Maduro’yla bir araya geldi”, <https://tr.sputniknews.com/20181204/erdogan-maduro-kiminle-dostluk-kuracagimiza-bir-yerlerden-izin-alarak-karar-1036454363.html> (20.01.2022).

Sputniknews (2019), “Kalın, Erdoğan Maduro’ya Kardeşim Dik Dur Dedi” <https://tr.sputniknews.com/20190124/kalin-erdogan-maduro-kardesim-dik-dur-yanindayiz-dedi-1037260916.html> (10.05.2021).

Tansey, Oisin, Kevin Koehler ve Alexander Schmotz (2017), “Ties to the Rest: Autocratic Linkages and Regime Survival”, *Comparative Political Studies*, 50 (9): 1221-1254.

TCCB (2018), <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99956/-venezuela-yla-iliskilerimizi-ileriye-tasimakta-kararliyiz-> (19.02.2022).

Tekin, Segah (2018), Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel Ortaklığın Yükselişi ve Gerileyişi”, *Akademik Bakış*, 11(23).

Ticaret Bakanlığı (2020), <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-amerika/venezuela/ikili-anlasmalar/ticaretin-gelistirilmesi-anlasmasi> (21.10.2021).

Topal, Dilek Karadeniz (2021), “Latin Amerika’da İstikrar Sorunu: Venezuela Örneği”, *Protokol: Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (2): 12-23.

TUİK (2020), “Venezuela Ülke Raporu: Türkiye için Fırsatlar”
<https://ticaret.gov.tr/data/60abfccb13b8765574d9eb3f/Venezuela%20%C3%9Clke%20Raporu/Venezuela%20%C3%9Clke%20Raporu-2020.docx> (18.05.2021).

Türkmen, Fusun (2010), “Anti-Americanism as a Default Ideology of Opposition: Turkey as a Case Study”, *Turkish Studies*, 11 (3): 329-345.

Viotti, Paul R., ve Mark V. Kauppi (2012), *International Relations Theory*, 5th Edition (UK: Pearson Education).

Waltz, Kenneth N. (2001), *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis* (Columbia: Columbia University Press).

World Bank (2021), “GDP (current US\$)- Turkey”,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>
(10.20.2021).

Yazıcıoğlu, Yıldız (2019), “Türkiye ve Venezuela ‘Ekonomik Dayanışma’ Mesajı Verdi”,
<https://amerikaninsesi.com/a/turkiye-ve-venezuela-ekonomik-dayanisma-mesaji-verdi/4857003.html> (15.02.2022).

Yetim, Mustafa (2019), “Liberal Temelde Kurumsallaşan Türkiye-Latin Amerika ilişkileri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1): 167-178.

Yıldız, Furkan Burcu (2019), *Authoritarianism Both in Venezuela and Turkey (Yüksek Lisans Tezi)* (Illinois, US: Eastern Illinois University Department of Political Science).

Zakaria, Fareed (1999), *From Wealth to Power: the Unusual Origins of America’s World Role* (Ebook: Princeton University Press).

Zilla, Claudia (2019), “Venezuela, the region and the World: Steps for a Possible Way out the Crisis”, SWP Comment, No: 19.
https://swpberlin.org/publications/products/comments/2019C19_zll.pdf
(19.10.2021).

Zorlu, Faruk (2019), “Erdogan Voices Support for Venezuelan President Maduro”,
<https://aa.com.tr/en/americas/erdogan-voices-support-for-venezuelan-president-maduro/1373130> (13.02.2022).

Wiltse, Evren Çelik (2010), “Brezilya ve Türkiye: Küresel Dünyanın Yükselen Devletleri”, *Dış Politika Forumu Araştırma Raporu*,
<http://dispolitikaforumu.com/wp-content/uploads/2019/04/Brezilya-ve-Turkiye.pdf> (15.02.2022).